

DR. KŐSZEGFALVI GYÖRGY

A földrajz a társadalom világában

2008 nyarán jelent meg dr. Tóth József rektor emeritus könyve, amely a szerzőnek az elmúlt évtizedekben – az MTA Regionális Kutatások Központja és a Janus Pannonius Tudományegyetem, illetve a Pécsi Tudományegyetem keretében – folytatott kutatásai nyomán született mintegy 200 tanulmányból készült válogatás alapján. A kötetbe 21 tanulmány került. Az írások elméleti jellegűek (az általános társadalomföldrajz körébe sorolhatók), a térszerkezet kutatásainak eredményeit mutatják be, a népesség-, település- és oktatásföldrajz tartományába sorolhatók.

Nagyon szerencsés, hogy a szerző elméleti munkáival indítja az írásait bemutató kötetét. Ebben a részben négy tanulmánya jelent meg. *Különösen kiemelem ezek közül a lokalitás és globalitás, valamint a világmodelleket tárgyaló, tömör, markáns megfogalmazású írásait.* „Az utóbbi évtizedekben – írja – egyre gyorsuló módon terjednek a szélesebb közvéleményben is a „globalizáció”, a „globális világproblémák” kifejezések. Megszületnek és hasonlóan terjednek a velük kapcsolatos fogalmak is, mint a lokalitás, majd a kettő között térben hidat alkotó regionalitás, a szemléletet összekapcsoló globalitás és képzett változataik. Lassanként oda jutunk, hogy a sok használatban elkopnak, tartalmuk bizonytalanná válik, „közhellyé toprongyosulnak”. Találón állapítja meg Tóth József, hogy „a globális problémák nem attól globálisak, hogy a világon mindenütt egyforma élességgel jelentkeznek, sőt attól sem, hogy egyáltalán érzékelhetőek a Föld minden részén, hanem attól, hogy hatásuk a világon mindenütt tetten érhető”. A regionalitás „a lokalitás és a globalitás kiterjedésében és egyéb vonatkozásokban is túl távoli fogalmi között értelmezhető”. A lokalitás és a regionalitás összefüggését illetően „a locus és

a régió szintjein és szintjei között megélt jelenségek és lezajló folyamatok összefoglaló megnevezéséről van szó” – állapítja meg Tóth professzor. Értelmezése szerint a régió és a globus szintjein és szintjei között lezajló folyamatok összefoglaló megnevezését tartalmazza a regionalitás és a globalitás közötti reláció. „Ez a viszonylatrendszer az emberiség távoli-közvetett és globális életterével függ össze”. Összegzőként megállapítja: „a globalitás és lokalitás egymástól elszakíthatatlan fogalompárt alkot, melynek két tagja között a kölcsönhatás olyan mértékben erősödik, amilyen mértékben válik egyre kisebbé a Föld (a szerző tanulmányában kifejtettek értelmében).

A *világmodellekről* szóló írás néhány globális világprobléma rövid áttekintésével foglalkozik: a demográfiai robbanással, az élelmezéssel, az urbanizációval, az energetikai kérdésekkel, a nyersanyaggal, a környezettel, a katonai ügyekkel, a Kelet–Nyugat, valamint az Észak–Dél dichotómiával, az eladósodással és másokkal. A szerző jogos következtetése mindezekkel kapcsolatosan: „Kétségtelen, hogy az utóbbi évek fejleményei, a kétpólusúból egypólusúvá alakuló világ, növelték a kibontakozás esélyeit, de ugyanezen évek más eseményei arról győzték meg bennünket, hogy a globális világproblémák kezeléséhez szükséges technikák birtokában vagyunk ugyan, de az elengedhetetlen bizalmat és bölcsességet még ezután kell megszereznünk. Az emberiség léte a tét”. Ugyanebben a tanulmányában bemutatja a megatrendeket a globális világproblémákkal foglalkozó irodalom ismertetése alapján. Felhasználta – a korábban hazánkban is nagy figyelmet kiváltó – Naisbitt, J. 1982-ben megjelent munkáját.

Az olvasó figyelmét felhívom a „*Magyarország – nemzetközi összevetésben*” c. írásra,

mely jól áttekinthető képet mutat be hazánkról a világban, helyünkről a világ országai között.

Felettebb újszerű megközelítésben tárgyalja Tóth József a *talentumföldrajz témáját* a negyedik elméleti jellegű tanulmányában. Álláspontja szerint a talentumföldrajz a társadalomföldrajz, s azon belül a kulturális földrajz része. A talentumföldrajzot a tehetség térbeli megjelenésének törvényszerűségeivel foglalkozó tudománynak tekinti. „Társadalmi feladata egyértelmű: a térbeli folyamatok törvényszerűségeinek feltárásával segíteni, hogy a tehetség minél nagyobb arányban válhasson tudássá”. Hangsúlyozza a talentumföldrajzi kutatások elterjedésének szerepét. Eredményei „egészséges önismeretre nevelhetnek”.

A *térszerkezet kutatásainak eredményeivel* négy tanulmány foglalkozik. Ezek tárgyalják a hazai gazdaságikörzet-kutatás néhány történeti és elméleti-módszertani kérdését. Nagy részletességgel foglalkoznak a hazai régiókkal és térszerkezeti egységekkel, a nyugat-dunántúli régió kialakulásával és alapvető térszerkezeti problémáival. Széles körű érdeklődésre tarthat számot a „Kell nekünk régió?” című tanulmány. Külön recenziót érdemelnének a gazdaságföldrajzi kutatásokkal, vagy akár a hazai régiók és térszerkezeti egységekkel foglalkozó tanulmányok.

Indokolt a *nyugat-dunántúli régióval*, illetve a *régióproblematikával* foglalkozó írás bemutatása. Hosszú történelmi fejlődés eredménye a *nyugat-dunántúli régió* fokozatos kialakulása. Trianon, majd az ezt követő évek bizonytalan politikai helyzete, a korábbi szomszédos osztrák területekkel kialakult gazdasági kapcsolatok elvesztése, a második világháború utáni időszak „derékba törte a fejlődést”. A térség fejlődésében döntő szerepe van a rendszerváltás utáni társadalmi-gazdasági átalakulásnak, a tágan értelmezett közép-európai tér felértékelődésének: „a 20. században jó részt háttérbe szoruló nagyszerkezeti kapcsolódások revitalizálódtak.” A térség a múlt század kilencvenes éveinek közepétől lépett fejlődésének új szakaszába, „a benne potenciálisan fellépő centrifugális erők igen erőteljesen látszottak” – állapítja meg a szerző. „Sok

szempontból teljesülni látszik ugyanis a régiótól elvárható homogenitás kritériuma, ha a térséget mint az országon végighúzó nyugat-keleti lejtő legfejlettebb, belső peremét tekintjük”. Az összevetések a régió gazdasági helyzetét az országoshoz képest felettebb kedvezőnek mutatják, a foglalkoztatás vagy a jövedelmek viszonylatában is.

Felettebb tartalmas, gondolatgazdag a szerző *„Kell nekünk régió?”* című tanulmánya, amely a Mindentudás Egyetemén elhangzott előadás szerkesztett szövegét adja. Elméleti bevezető után a regionális fejlődést tárgyalja részletesen a Kárpát-medencében, majd a régiók, államok, országok témát mutatja be Európában. Ír a határok „mint akaratlagos képződmények térstruktúráló szerepéről”. Jogosan állapítja meg, hogy Magyarország mostani régiói „kvázirégiók” csupán, hiszen megyékből épülnek fel. „Eleve elhibázottak tehát, amit súlyosbít, hogy önkormányzati testülettel a megyék rendelkeznek, a régiók viszont nem. Tipikus fából vaskarika ez a megoldás”. „Kell nekünk régió?” teszi fel végül a kérdést a szerző, majd elemzésének összegezéséként megállapítja: „Ma egyetlen olyan magyar régió sincs, amely szerves kialakulásra támaszkodna. A kvázirégiók mesterséges határokkal támaszkodnak, ami csonka, az államhatalm által megtört fejlesztéshez vezetett és vezet. Állításunk az, hogy helyre kell hozni a Kárpát-medencében kialakult régiók egységét, úgy, hogy az államhatárokat tiszteletben tartva összehangoljuk fejlesztésüket”.

A *népességföldrajz témaköréből* öt tanulmányt közöl a kötet. Viszonylag röviden fejti ki néhány gondolatát a *migrációról*. Megállapítja, hogy „a népesség egyik legfontosabb sajátossága a mobilitása, az a képessége, hogy a társadalmi-gazdasági tér egyik locusából, régiójából a másikba megy, vagy visszaköltözik”. Áttekintve a migráció legfontosabb sajátosságait, következtetéseit így összegzi. „A népesség legmozgékonyabb része az, amely Magyarországon, a közeli jövőben előttünk álló integráció manifesztálódásakor igen nagy valószínűséggel egy irányba mozogva, Nyugaton fogja keresni a boldogulását. Bízunk benne, hogy az itthagyt Magyarországot javára

is”. (Elemzésében országunkat népességföldrajzi szempontból „A” térségnek nevezi, ahonnan a népesség elvándorol, és „B” térségnek azt, ahová a vándorlás történik.)

Tóth József „*Migráció Közép-Európában*” című tanulmányát kutatási tézisként közli, s így jellemzi írását: „...a térség migrációs folyamataiból emelem ki... azokat, amelyeket nem vélem sokoldalúan, kielégítően „megkutattak”, vagy amelyekre – utalva a kutatók egyik alapvető motívumára – egyszerűen kíváncsi vagyok”...

A „*Balesetek, öngyilkosságok Magyarországon*” című tanulmány megállapítja, hogy az öngyilkosságok hagyományosan magas aránya, abszolút száma azt jelenti, hogy átlagosan naponta tucatnyi magyar akciója „sikeres”. A becslések szerint az öngyilkossági kísérletek száma mintegy tizenötszöröse a tényleges öngyilkosságoknak. Az öngyilkosságokat elkövetők száma és aránya tekintetében – írja Tóth professzor – rendkívül markánsnak bizonyuló területi különbségek alakultak ki. Ezek lényege az, hogy hosszú évtizedek óta szignifikáns differencia van Pannónia és Hunnia mutatói között. „Magyarország két része között a határt egy Pécs–Balassagyarmat vonallal vélik néhányan pontosíthatónak, mások (Szekfü Gyula, Hamvas Béla) Magyarország különböző részei népének eltérő mentális sajátosságaira utalnak” – írja a szerző. Az akasztás és a vízbefulladás inkább a rurális térségek elkövetési módja, míg a mérgezés és a magas helyről a leugrás gyakrabban a városi településekre jellemző.

Elgondolkodtató számokra, összefüggésekre hívja fel az olvasók figyelmét „*A magyar népesség kulturális jellemzői a XXI. század elején*” című tanulmány. Többek között a lakosság nyelvtudását értékelve megállapítja, hogy „...az EU-hoz 2004-ben csatlakozott országok közül Magyarországon a legalacsonyabb az idegen nyelven beszélők aránya: az öt nagy nyugati nyelv valamelyikét a lakosság negyede beszéli, míg mindössze 30% a bármely idegen nyelvet beszélők aránya. Más országokban lényegesen magasabb viszonyszámokkal találkozhatunk”. Az újonnan felvett országokban a 24 évnél fiatalabbak közel

háromnegyede beszél társalgási szinten idegen nyelven. Hazánk az utolsó helyen áll: a fiataloknak csak 48%-a beszél angolul, igaz viszont, hogy 41%-uk a németet (vagy a németet is) használja.

Hasonlóképpen információgazdag az „*Adalékok Magyarország bűnözésföldrajzához*” címet viselő tanulmány. Nehéz bármely adatát is kiemelni, a munka csak összességében értelmezhető. Bármely, a tanulmányból kiemelt adat torzító képet adhat. A tanulmány címében megjelent „bűnözésföldrajz” kifejezés használatára szeretném felhívni az olvasó figyelmét.

A településföldrajz témaköréhez kapcsolódóan öt tanulmányt közöl a könyv Tóth professzor írásaiból. „*Az agglomerálódás stádiumai és történelmi előzményei*” című tanulmány bemutatja az urbanizációs folyamat értelmezését és sajátosságait, majd az urbanizáció és a területi koncentráció összefüggéseit tárgyalja, az agglomerálódási folyamat szempontjából. Tömör áttekintést ad a magyar településrendszer fejlődésének történetéről: a Kárpát-medencei időszakról 1920-ig, majd a Kárpát-medence egységének megszüntetése utáni időszakról. Felettebb érdekesek a szerző gondolatai településrendszerünk jövőbeli fejlődési lehetőségeiről: egyrészt a Kárpát-medencén belül, másrészt az európai összefüggésekben.

Két tanulmány foglalkozik az Alföld településrendszerével. Az egyik „*Az urbanizációs folyamat és az Alföld településrendszere*” címet viseli. Tóth József a bevezetőben ezt írja: „az urbanizációs folyamat az Alföld egész településrendszerét érintette, különböző mélységben áthatotta”. A továbbiakban a folyamat érvényesülésének sajátosságait tárgyalja a településrendszer olyan jellegzetes alföldi elemei alapján, mint a mezővárosok, óriásfalvak és/vagy kisvárosok és tanyák. Gondolatgazdag írásából feltétlenül idézendő a következő megállapítás „...Ha fejlett, vagy legalábbis fejlődő kisvároshálózattal rendelkezünk, akkor ennek elemei képesek tehermentesíteni a nagy és középváros-hálózatot, az odaözönlő népességnek egy részét felfogni, és ezáltal össztársadalmi szinten „olcsóbbá tenni” ezt a folyamatot. Nem közömbös ugyanakkor

az sem, hogy a prosperáló kishálózat révén közelebb kerülnek a falvakhoz mindazok a funkciók, szolgáltatások, amelyek hiánya ezek népességmegtartó képességének csökkenéséhez vezet”. A másik az *Alföld településrendszerét tárgyaló tanulmány*. A várható elmozdulásokat az összegzés igényével elemzi a szerző. Véleménye szerint „az elmozdulások csak nagy fenntartásokkal becsülhetők meg, hiszen a településrendszer komplex jellegénél fogva egyrészt rendkívül érzékeny, másrészt a valamilyen okból létrejött változások a kölcsönhatások tömegén keresztül az egész rendszert megmozgatják”. Tóth József először a rendszer egészéről szól, majd külön-külön elemzi a regionális központokat, a paracentrumokat, a mezocentrumokat, a szubcentrumokat, mikrocentrumokat és egyéb településeket, valamint a tanyákat. Egyik lényeges következtetése: „A településrendszer függősége (illetve ráhatása) a területfejlesztéssel, az infrastruktúrális átalakulással, különböző országos döntésekkel, a régió környezeti állapotával, nemzetközi orientációnk módosulásával összefüggésben is növekedni fog: mindezekből következően az Alföld településrendszerével kapcsolatos jövőkép csak az összes hatótényező együttes számbavételével vázolható fel”.

A hazai településrendszer egyik időszzerű kérdésével foglalkozik a *„Kistelepülések az agglomerációban”* című tanulmány. Az ezer lakoson aluli népességtartományban lévőket tekinti kistelepüléseknek. „A kistelepülések településállományon belüli aránya igen lényeges regionális különbségeket mutat. Bár ez igazából az Alföld és az ország többi része közötti, történelmi fejlődésünk sajátosságaiból fakadó differencia, a részletesebb különbségek is figyelemre méltóak” – állapítja meg Tóth professzor. Régióként, majd településeggyüttesenként veszi számba az ezer lakoson aluli településeket. A legutolsó népszámlálás során megfigyeltek alapján az ország 3135 településéből 1702 település tartozott az 1000 fő alatti kategóriába. A KSH által 2003-ban elkülönített agglomerációkban, településeggyüttesekben a 334 településből 103 volt az ezer fő alattiak száma. Az agglomerációkban, településeggyüttesekben elhelyezkedő kistelepülések növekvő

népességszámot mutatnak. Így Tóth József egyik konklúziója, hogy az itt fekvő kistelepülések kedvezőbb helyzetbe kerülnek, mert ez „biztosítja számukra azokat a feltételeket, amelyek népességbeáramlás fogadására teszik őket alkalmassá”. A tanulmány következtetése: „a jövőben egyre inkább nem a települések nagysága fogja befolyásolni népesedésük trendjét, hanem a települések elhelyezkedése”.

A településföldrajz témakörében az ötödik tanulmány – a szerző hetvenes évek közepén végzett vizsgálata alapján – az agglomerálódás szerepét mutatja be a népesség területi koncentrálódásában (Szeged példáján).

Az oktatásföldrajz témakörét két tanulmány és a szerző egy kisebb írása („Az egyetem kapcsolatrendszere”) képviseli. A *„Népességünk iskolázottsági képe a harmadik évezred elején”* című tanulmány részletes és alapos, területileg differenciált áttekintést ad statisztikai adatok alapján az óvodai, általános, közép- és felsőfokú oktatási intézmények hálózataról, működésük jellemzőiről. A szerző néhány megállapítást emeljük ki... „A prognózisok szerint az általános iskolás korosztály létszáma adatai a jövőben is az eddigi trend szerint alakulnak. Ennek megfelelően 2010-re mind az alsó, mind pedig a felső tagozatosok létszáma 400 ezer alá csökken”. (...) „A fél- és funkcionális analfabéták számát óvatos becslések alapján ugyanakkor 800 ezerre tehetjük. (...) Szemben az óvodai és az általános iskolai létszámok csökkenésével, a középiskolai oktatásban számottevő növekedést tapasztalunk az utóbbi másfél évtizedben (...) Magyarország egyike Európa azon államainak, amelyekben a középiskolások tudása a legnagyobb mértékben függ szüleik iskolai végzettségétől”. A tanulmány részletes, területi bontású elemzést ad a felsőfokú oktatás jellemzőiről, feszültségforrásairól. Figyelemre felhívó megállapítása: „nagyon kevés a külföldi hallgatók száma a felsőfokú intézményekben, ami komoly hiányosság, kultúraexportunk és felsőoktatási bevételeink szempontjából egyaránt kihagyott lehetőség”.

„A tudományos kutatás néhány aspektusa az ezredfordulón” című tanulmányában a szerző a kilencvenes évtized vonatkozásában

vizsgálja a témát. Áttekinti a K+F-ráfordítások alakulását, bemutatja a kutatóhelyek helyzetét megyei bontásban. Tárgyalja a tudományos minősítéssel rendelkezők és az MTA köztestületi tagjaként dolgozók területi elhelyezkedését, és az ennek kapcsán megfigyelt nagy területi aránytalanságokat. Az ezredfordulón megfigyelt 2157 tudomány doktora közül 1537 élt Budapesten és környékén. A 6340 kandidátus közül 4138, a 944 PhD-fokozattal rendelkező közül 524 élt az ország fővárosában és az azzal szomszédos településekben. Ez a minősítettek kétharmadát jelentette. Az arány önmagában is mutatja Budapest túlsúlyos szerepét az ország szellemi életében.

Tóth József professzor írásainak rendeltetése alapvetően földrajzi áttekintést, helyzet-elemzést adni. Ez a földrajzi alapú megközelítés lehetőséget adott szinte minden tárgyalt téma társadalmi vonatkozásainak elmélyült bemutatására is. A szerző munkájának egyik

nagy erénye a mai magyar társadalmi valóság elemzése, az esetek többségében értékelése. Ez teszi munkáját különösen időszerűvé, kiemeli jelentőségét. Az olvasók – a geográfusok szűkebb körén túl – ezen írások révén is alapos, átfogó képet kapnak a mai magyar társadalom helyzetéről, sajátos problémáiról, a fejlődés, illetve stagnálás feszültségforrásairól. A munka kiválóan megírt, élvezetes stílusú, gördülékeny nyelvezetű. Gondolatait, megállapításait, következtetéseit egyértelműen, világosan, jól nyomon követhető megfogalmazásban adja közre. Ezért is számíthat a szakma szűkebb művelőin, képviselőin kívül széles körű társadalmi elismerésre. A szerző legújabb könyve egy igen eredményes szakmai életútja és tudományos tevékenység számvetésének is tekinthető.

(Dr. Tóth József: *Térszerkezeti, népesség- és településföldrajzi tanulmányok. Imedias Kiadó, Pécs, 2008*)

DR. KAJÁRI KAROLINA – DR. LAKNER ZOLTÁN

Két könyv a Délvidékről

A véleményektől a koalíciókig

A Regionális Tudományos Társaság gondozásában, dr. Somogyi Sándor és Mirmics Zsuzsa szerkesztésében jelent meg 2007-ben egy szélesebb érdeklődésre számot tartó kiadvány. A szerbiai és magyarországi szerzők¹ hosszabb lélegzetű együttműködése nyomán létrejött „Kistérségi távlatok – SWOT- és MACTOR-elemzés Délvidék regionális fejlesztéséhez” címet viselő kötet száz oldalon, magyar, szerb és angol nyelvű összefoglalóval részletesen ismerteti azoknak a kutatásoknak az eredményeit, amelyek lezárták az észak-bácskai községek képezte régió fejlesztési tervének kidolgozását. A nagyméretű, 22 ábrát és 15 táblázatot tartalmazó kötet három világosan elkülöníthető részre oszlik.

Az első részben a szerzők a SWOT-elemzés folyamatával és eredményeivel ismeretik meg az olvasót. A módszert a stratégiai

lehetőségeket keresve határozták meg a szerzők. Az elemzőmunkában részt vevő szakemberek név szerinti felsorolása a fejezet elején jelzi, hogy a könyv szerzői teljes mértékben tudatában vannak a ténynek, hogy az ilyen átfogó elemzések csak összehangolt csapatmunka eredményeként jöhetnek létre, és így minden résztvevő említést érdemel.

A SWOT-elemzés folyamatának ismertetése, az elemzés során alkalmazott kérdések felsorolása azt bizonyítja, hogy a szerzők a lehetőségek szerint igyekeztek eleget tenni a megismételhetőség kritériumának, még egy ilyen összetett társadalmi vizsgálat esetében is.

Az elemzés eredményének ismertetése az erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek táblázatos ismertetésén túl az erősségekre alapozott lehetséges stratégiák részletes bemutatását is tartalmazza. Megállapítja az erősségekre nézve

– a legfontosabb tényezőket,